

□ GÖZDE SALUR

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

Gönderilme Tarihi: 19/5/2022

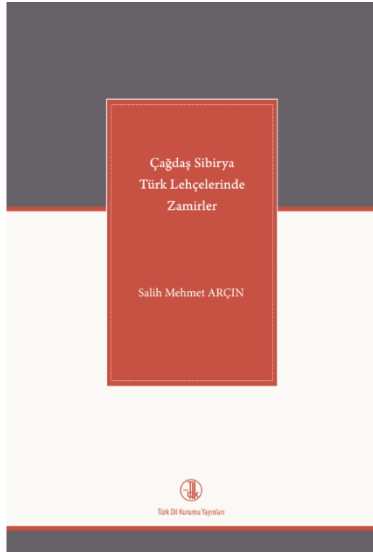
Kabul Tarihi: 28/5/2022

Revizyon Tarihi: 16/6/2022

YAYIN TANITMA

Salih Mehmet Arçın, *Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler*, TDK Yayınları, Ankara 2021, 444 s. ISBN: 978-975-17-4897-3

Bugün Tuva Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Türklerin konuştuğu dil olan Tuva Türkçesi, Türk lehçelerinin kuzeydoğu grubuna girmektedir. Kuzeydoğu grubunda ise Altay, Yakut, Hakas ve Tuva lehçeleri bulunmaktadır. Bu lehçeler için “Sibirya Türk Lehçeleri” tabiri de kullanılmaktadır. Bu lehçelere dair son dönemde ülkemizde artan bir yayın faaliyeti gözlemlenmektedir. Burada tanıtmasına yer verilen ve bu alana dair yapılan son çalışmalardan birisi de Salih Mehmet Arçın tarafından hazırlanan *Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler* adlı eserdir.

Çağdaş Türk lehçeleri ve bu lehçelerden özellikle Tuva Türkçesi üzerine çalışmalar yapan Arçın lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamış, sonrasında yine Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları

Enstitüsü’nde “*Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-MetinAktarı-Dizin)*” adlı çalışması ile yüksek lisans yapmıştır. İncelemeye konu olan bu kitap ise yazarın “*Tarihî Türk Lehçelerinde ve Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler*” adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Çeşitli üniversitelerde *Türk Dili Okutmanı* olarak görev almış olan Arçın, şu an Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim dalında doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İncelenen bu eserin konusu için yazar “Zamir konusuna olan ilgim ilk defa yüksek lisans yıllarımda tez konum gereği dil bilgisini incelediği Tuva Türkçesindeki zamir biçimlerini öğrendiğimde belirlemeye başlamıştı.” açıklamasını yapmıştır.

Kitap ön söz, tablolar, şekil ve kısaltmalar listesinden sonra Giriş ve Sibiryaya Türk Lehçelerinde Zamirler olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ayrıca bir sonuç ve kaynaklar bölümü vardır.

Yazar, ön söz bölümünde neden ve nasıl bu konuyu seçtiği konuyu belirledikten sonra hangi dönem ve alanlarla sınırlandırdığı, belirlediği yöntemler ve eserinin muhtevası hakkında bilgi vermektedir.

Giriş bölümü iki alt bölümden oluşmaktadır: “1.1. Altay Dillerinde Zamirler ve 1.2. Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” bu söz konusu kısımlar da kendi içerisinde alt başlıklardan oluşmaktadır: 1.1.1 Moğolca, 1.1.2 Tunguzca (Mançu-Tunguzca), 1.1.3 Korece, 1.1.4 Japonca, 1.1.5 Altay Dillerindeki Zamirlerin Değerlendirilmesi; 1.2.1 Proto-Türkçede Zamirler, 1.2.2 Köktürk Türkçesinde Zamirler, 1.2.3 Uygur Türkçesinde Zamirler, 1.2.4 Karahanlı Türkçesinde Zamirler, 1.2.5 Harezm Türkçesinde Zamirler, 1.2.6 Kıpçak Türkçesinde Zamirler, 1.2.7 Eski Anadolu Türkçesinde Zamirler, 1.2.8 Çağatay Türkçesinde Zamirler, 1.2.9 Osmanlı Türkçesinde Zamirler. Türkçe, Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncanın Altay dilleri olarak kabul edildiği bu bölümde zamirler ile ilgili literatür verilmekte ve değerlendirmesi yapılmaktadır.

Giriş “1.1. Altay Dillerinde Zamirler” bölümünde yazar; Moğolcada, Tunguzcada (Mançu-Tunguzcada), Korecede, Japoncada Zamirler başlıkları altında kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirlerini ele almaktadır. Son olarak da Altay Dillerindeki Zamirlerin Değerlendirmesi başlığı altında kişi, işaret ve soru zamirlerini toplu bir şekilde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

Giriş “1.2. Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler” bölümünde Proto-Türkçe, Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde Zamirler olmak üzere bu dokuz tarihî dönemdeki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri dönemleri çalışan Türkologların görüşlerine de yer verilerek açıklanmaktadır.

Buraya kadar eser, özellikle de Altay Dilleri teorisi açısından oldukça fazla veri sunmuş ve teoriyi destekler sonuçlar ortaya koymuştur. Eserin temel konusunu oluşturan çağdaş Sibiryaya Türk lehçelerine geçmeden önce tarihî-karşılaştırmalı yöntemle Altay dilleri ve Proto-Türkçeyi de kapsayacak biçimde benzer veya farklı verilerin sunulması oldukça önemlidir. Bahse konu olan kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirlerinin ne gibi değişiklikler geçirdiği, bu değişimlerin ne şekilde yorumlandığı, çağdaş lehçelerdeki şekillere etkileri ve bu etkilerin sonuçları üzerinde durulmaktadır.

Kitabın adını da aldığı Çağdaş Sibiryaya Türk Lehçelerinde Zamirler adlı ikinci ana bölümde ise yalnızca Sibiryaya Türk yazı dilleri olan Altay, Tuva, Hakas ve Yakut Türkçesi ele alınmaktadır. Bu yazı dillerinde mevcut olan kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri incelenmiştir. Her ne kadar yazı dilleri ele alınsa da ulaşılabilen ölçüde ağızlara -Kumandı Kiji (Altay), Tere Höl, Tofa, Soyot vb. (Tuva), Dolgan (Yakut) gibi- ve ağızlardaki şekillere de yer verilmektedir. Tüm bu zamirler yalın, belirtme, ilgi, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik ve diğer hâl çekimleriyle de tablolar halinde ayrıca gösterilmektedir.

Kitabın son bölümü Son Söz ise yazarın Altay dilleri olarak kabul ettiği Türkçe, Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncadan; Proto-Türkçeden başlayarak tarihî Türk lehçelerinden ve son olarak da Sibiry Türk yazı dillerinden Altay, Tuva, Hakas ve Yakut Türkçesinden tarihî-karşılaştırmalı yöntemle elde ettiği verileri sunduğu SONUÇ bölümüdür. Yazar bu sonuçları yirmi yedi madde altında derlemiştir. Bunlardan birkaçı:

1. Türkçenin karakteristik özelliği olarak kelime kökü çekim hâlinde kök değişikliğine maruz kalmaz. Aynı özellik zamirler için de geçerlidir. Her ne kadar teklik birinci ve ikinci kişi zamiri yönelme halinde farklılaşsa da bunun sebebi kök değişikliğinden ziyade ses değişikliğindedir. Ancak Moğolca teklik birinci kişi zamirinin yalın hal biçimi ile diğer hâl çekimlerinde kelime kökünün tamamen farklılaştığı gözlemlenmektedir. Yazılı Moğolca bi (teklik birinci kişi zamiri-yalın hâl); minu (teklik birinci kişi zamiri-ilgi hâli); na+, nama+ (teklik birinci kişi zamiri-diğer hâller).

2. Zamir çekiminde tanıklanan -n- sesi, sadece Türkçe verileri açısından değil Altay dilleri olarak varsayılan dillerin zamir sisteminde de gözlemlenen bir özelliğe sahiptir. Bu ünsüz Türkçe hariç diğer dillerde de çekim halinde tespit edilmektedir. Moğolca min+, çin+ vb.; Mançuca min+, sin+ vb.; Japonca wan+u. Moğolca, Mançuca ve kısmen de Japoncada çekimli hâllerde görülen -n- ünsüzü, Türkçede ise teklik birinci (ben, men) ve ikinci kişi (sen) zamirlerinin yalın hâllerinde; teklik üçüncü kişi zamirinin ve diğer zamir türlerinin de çekimli hâllerinde bulunmaktadır.

3. Tarihî Türk lehçelerinde soru zamirleri kim, ne ve ka+ kökenli soru kelimelerinden geliştirmekteyken, Sibiry Türk lehçelerindeki soru zamirleri bu kelimelerle büyük ölçüde paralellik göstermesine rağmen farklı biçimlerde örnekler de sunmaktadır:

a) Altay Türkçesinin ağızlarında şu şekiller tespit edilmiştir: Tuba kiji ağzında d'uu ~d'uv "ne"; Kumandı kiji ağzında çüge ~ çug ~ t'üg ~ çu "ne", çühteñ "kimden, neden", çge "niçin?", çüggörek "neden?", çüge göre "neden?"; Çalkandı (Kuu-kiji) ağzında t'uu, t'ug, d'ug, d'uu, yuu, yu "ne", t'uruk, d'ugerek (< t'ug kerek) "neden, niçin?".

b) Tarihî Türk lehçelerinin dışında Tuva Türkçesinde kullanılan soru zamirleri şunlardır: çü "ne" ~ çüü "neyi", çüler "neler", çeje (~ kaş) "kaç, ne kadar", çejege "kaçıncı, çeje, çejel "ne kadar". Tofa ağzında çe'he "kaç, ne kadar".

c) Tarihî Türk lehçelerinin dışında Yakut Türkçesinde işaretlenen soru zamirleri şöyledir: tuox "ne?", tuoxtar "neler", töhö "kaç, ne kadar?".

Zamir konusunda oldukça kapsamlı ve titizlikle hazırlanmış olan bu eser her ne kadar çağdaş Sibiry Türk lehçelerinde zamirlerin durumu hakkında temel sayılabilecek bir kaynak olsa da bunun yanı sıra Altayistik alanı için de önem arz etmektedir. Yalnızca çağdaş lehçeleri değil aynı zamanda Altay dillerini tek tek bölümler halinde işlenmesi ve sonunda bir değerlendirme bölümünün olması Altay Dilleri teorisi için önemli veriler sunmaktadır. Zamirler özelinde literatür yaraması yapılmakta ve Altay dillerinin verileri sunularak ses denklikleri verilmektedir. Bu denklikler Altay dillerinde karşılaştırma yöntemi ile sunulmaktadır. Bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar da bu esere başvurabilir. Hem yazarın sunduğu veriler hem de konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaların varlığı araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

Zamirler açısından baktığımızda ise yazarın da belirttiği ve literatürünü de verdiği bu konuda pek çok çalışma mevcuttur. Fakat bu eser kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirlerinin hepsine yer vermesi açısından daha kapsamlı ve açıklayıcıdır. Zamirlerin nerede, nasıl

kullanıldığından, hâl ekleri ile çekimlenmiş şekillerinden, tarihî ve çağdaş dönemlere ait alandaki diğer literatürlerden, geçirdiği fonetik ve anlam değişikliklerine kadar tüm bilgileri kapsamaktadır.

Böyle bir titizlik ve kapsamla hazırlanan bu değerli çalışması için sayın Salih Mehmet Arçın'a ve bu çalışmayı bizlerle buluşturan Türk Dil Kurumuna teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Arçın, Salih Mehmet (2021). Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.